

Prameny k dějinám našeho vojenství.)*

Ondřej Franta, vrchní kurát v. v.:

Chotkova „Instrukcí vojenská“ z roku 1593.

Úvodem.

V černínském archivu v Jindř. Hradci uchovala se nám v původním rukopisu jedna z posledních památek českého písemnictví vojenského doby předbělohorské, „Instrukcí vojenská“ od Zikmunda Chotka z Chockova ve městě Touškově nade Mží, sepsaná v roku 1593.**)

Nejprve upozornil českou veřejnost na tuto památku Dr. Ant. Rezek r. 1878 ve vydání „Pamětí Mikuláše Dačického z Heslova“ (I. díl, str. 184, v poznámce), po něm Frant. Dvorský ve svém pojednání „Dodatky a opravy k biografii starších spisovatelů českých a k starší české bibliografii“ (Časopis musea království českého z r. 1884, str. 299—301) přináší některá data o životě Zikmunda Chotka a podává ukázky z jeho díla; posléze ve stati „O účincích válek tureckých na Čechy a Moravu okolo r. 1600“, uveřejněné ve výroční zprávě vyšší reálné školy v Brně pro rok 1889, uvádí prof. Dr. Ant. Kameníček stručný obsah Chotkova spisu.

*) Věrní programu, který jsme si stanovili v Úvodním slově k prvnímu ročníku Vojenských Rozhledů, otiskujeme v tomto ročníku zajímavý pramen k dějinám našeho českého vojenství. Opis této cenné památky byl pořízen na popud Vojenského archivu ČSR.

**) O tom, jakým způsobem Chotkova „Instrukcí“ do černínského archivu se dostala, možno se jen dohadovati. Povstal archiv černínský postupným sloučením archivů tří staročeských rodů, které v držení města a panství jindřichohradeckého se vystřídaly, t. j. z archivu pánů z Hradce, z archivu slavatovského a z vlastního archivu černínského. „Instrukcí“ byla nepochybně součástí archivu pánů z Hradce. V době sepsání dílka Chotkova vládl na Hradci pan Adam II. z Hradce, velmož u dvora i po vši zemi nemalé vážnosti se těšící. Tomuto přednímu reprezentantu české šlechty podal asi pan Zikmund Chotek svůj spis v době nebezpečí tureckého, chtěje svou zkušeností a radou vlasti své sloužiti a — snad také — na sebe u dvora upozorniti. — Jest však také možno, že tuto zprávu a naučení o věci vojenské vyžádal si od Chotka, u vrstevníků pověsti zkušeného válečníka požívajícího, sám pan Petr Vok z Rožmberka, tou dobou již pravděpodobně za nejvyššího polního hejtmana lidu českého proti Turku ustanovený, jehož jménem vydán v roku 1594 také skutečně zvláštní řád pro vojsko české do Uher táhnoucí. (Časopis českého museum 1847, str. 202.) Při důvěrných stycích posledních pánů z Rožmberka s pány z Hradce je snadně možno, že „Instrukcí“ se dostala a byla zařaděna mezi listinné památky Hradecké, s nimiž po vymření pánů z Hradce přešla na Slavaty a po těch na Černíny.

Také Ottův Naučný Slovník (svazek XII.) v článku o rodu „Chotek z Chotkova“ registruje varovný tento spisek českého šlechtice z konce XVI. století.

Tiskem dílko to nikdy vydáno nebylo; podle všeho existoval od počátku a na nás se dochoval jen tento jediný exemplář Chotkovy „Instrukcí“.

Naše vědomosti o životě autorově jsou dosti kusé a neúplné; nevíme o něm, kdy a kde se narodil, neznáme ničeho o jeho mládí, nevíme, v jakých poměrech žil a zemřel; víme jen, že po léta bojoval v Uhrách a Sedmihradech, že stále bydliště měl v Touškově nade Mží, kde i zemřel a byl pochován roku 1603.

Podle zápisu v deskách zemských z r. 1568 prodávají Jan, Jiří a Zikmund, synové po nebožtíku Václavovi Chotkovi z Chockova, zděděný po otci statek Ležky v Žatecku.

Také v letech 1570 a 1589 připomíná se v týchž deskách jméno Zikmunda Chotka z Chockova v městě Touškově nade Mží, podobně uvádějí jméno Zikmundovo i registra soudu komorního v letech 1571, 1574 a 1585; mělť tedy Zikmund Chotek své bydliště ve městě Touškově nade Mží, tou dobou ještě úplně českém, kamž se uchýloval odpočinouti si po námáhách života vojenského.

V Touškově sepisuje roku 1593 svou instrukci vojenskou, téhož roku ještě, hned asi po sepsání svého spisu, odchází do Němec — na studie, neboť v seznamu studentů z Čech, Moravy a Slezska na německých universitách v XV.—XVIII. stol. (Časopis musea Království českého pro rok 1906, str. 527) zapsán byl v roce 1593 na universitě v Lipsku Sigmund Chotek z Chotkova. Starý „kriksman“ nenalézá tedy ještě klidu, nechce žít v nečinnosti. Či snad neutěšené poměry ve vlasti nebo zklamání nějaké vypudilo starého válečníka z vlasti?

V letu 1594 uvádí se jméno pana Zikmunda Chotka jako velitele osmého praporce v regimentu pana Pavla Kúrky, při muštruňku českého lidu pěšího u města Znojma; za nepřítomného pana Zikmunda však odvádí a muštruje lid sám pan Pavel Kúrka.*)

V městě Touškově bojuje Zikmund Chotek svůj poslední boj a tam jest i pochován r. 1603.

Jsou tedy zprávy o autoru „Instrukcí vojenské“ ještě neúplné; doufejme, že dalšímu pátrání se podaří podati nám úplný obraz tohoto českého válečníka z XVI. století.

Rukopis Chotkovy „Instrukcí“, zařazený v oddělení „Historik“ k r. 1593, jest úplný a poměrně dobře uchovaný; pozůstává z 24 archů v 6 svazečků složených a v pergamenovém obalu (v listu starého missálu z XIV. stol.) v sešit svázaných. První list a tři poslední jsou nepopsány. Písmo jest dobře čitelné; černidlo, jehož při psaní užito, jest barvy nahnědlé. Titul spisu, označení hlavních částí, jakož i názvy a číslování jednotlivých kapitol (artykulů) psány jsou barvou rumělkovou.

Dílko skládá se z předmluvy, z vlastního pojednání ve 2 dílech a z doslovu. Část první, nadepsaná „Artykulové potřební k věcem vojanským“, měla podle původní dispozice autorovy pojednati o válečnictví vůbec, část druhá o způsobu boje s Turky. Avšak při pročítání spisu shledáváme, že na tuto svou původní disposici autor při zpracování látky — k nemalé újmě celku — pozapomněl a do prvé všeobecné části i takové kapitoly zařadil, které svým obsahem

*) Podle originálu v archivu v Jindř. Hradci.

do části speciální náleží, a naopak zase několik kapitol druhé části dobře bývalo by bylo umístěno v dílu prvním. Celým dílem jako červená nit se táhne a proniká myšlenka na nepřítele Turka a na jeho usilování o křesťanstvo.

Nemohu se ubránit dojmu, že spisek zpracován byl naspěch, že autor po většině vše jen „z hlavy“, bez konceptu písaři diktoval, od kterého pak bez další redakce autorovy čistopis byl pořízen. K domněnce té vede mne zmíněná již okolnost, že původní rozvržení látky nebylo zachováno, kterýžto nedostatek v tom případě, že by autor koncept díla si byl pořídil nebo aspoň prvopis písařův sám byl zrevidoval, velice snadno přemístěním zmíněných kapitol mohl být odstraněn. Rovněž nepropracovanost mluvy, periody připojováním nových myšlenek a poznámek v pravé labyrinty vyrůstající, v nichž původní myšlenka nejednou nadobro se ztrácí, časté opakování se, přechody z tonu čistě didaktického do tonu oratorského a jiné jistě bývalo by bylo autorem opraveno, kdyby v klidu, s olůvkem nebo perem v ruce, myšlenky své nejprve na papír byl přenášel, je uspořádal a potom písařem opsati dal. Z nejednoho místa ve spisu zřejmě vysvítá, že autor, nehledě na mnohé zkomoleniny německých slov ve vojenském názvosloví, svůj jazyk mateřský dokonale ovládal, v něm se dobře vyjadřoval, zvláště tam, kde nehledaně, prostou, jadrnou češtinou, svým citům a myšlenkám průchod dává.

Posléze i vnější úprava celého spisu ukazuje, že písař, z úspory času, napsal „in continuo“ celé pojednání černidlem, ponechávaje sobě mezi jednotlivými odstavci tolik volného prostoru, co by k vepsání příslušných nadpisů rumělkou dostačovalo; při vpisování těchto nadpisů však nucen jest nejednou poslední slova pro nedostatek volného prostoru stlačovati. Totéž patrno jest i z číslování jednotlivých kapitol, až k závěru provedeného. Číslování římskými číslicemi jest jednotné v celém spisku, v první části 42 kapitoly, v druhé 11 kapitol, celkem tedy 53 kapitoly; avšak písař ve spěchu po kapitole dvacáté označuje následující mylně číslicí XXV, kterýžto omyl zachován i v číslování všech dalších artykulů, takže poslední kapitola v originále označena jest číslicí LVII, ačkoli skutečně všech kapitol jest jen 53. Nadto pak číslování děje se někde normálně, t. i. číslice vepsána bývá v prostor mezi kapitolou předcházející a nadpisem kapitoly nové, jinde, kde příslušný prostor nevystačoval, vepsána jest číslice až pod nadpisem samým. Z těchto důvodů mám za to, že zpracování „Instrukcí vojenské“ od autora dalo se pro neznámou příčinu naspěch, bez konečného přehlednutí elaborátu.

Avšak nehledě k těmto spíše jen formálním nedostatkům, má Chotkova „Instrukcí vojenská“ nemalou vnitřní cenu svým obsahem, a to jako dokument kulturně historický i jako památka vojenského písemnictví českého.

Úmyslem Chotkovým bylo napsati jakousi rukověť válečného umění své doby pro ty, kdož by chtěli jíti do boje proti Turku, při tom však koná i práci kulturního historika, líče nám život tehdejší šlechty české. A právě v tom, že nehistorik, Čech-šlechtic-vojín ve spisu tom obrací se k svým sourodákům, vytýkáje jim jejich nectnosti a nabádaje k nápravě, dokud čas, spatřují cennost tohoto spisu pro správné poznání a posouzení doby předbělohorské v naší vlasti.

V tomto smyslu oceňována byla doposud Chotkova „Instrukcí“ a z té příčiny zařaděna do oddělení „Historik“.

Avšak hlavní význam Chotkova spisu po mém soudu jest na poli vojensko-historickém.

Chotkova „Instrukcí vojenská“ jest populárně psaná příručka českého válečnictví v době, kdy národ český krátce před ztrátou své samostatnosti naposledy vypravuje se vojensky pod „svými“ vůdci do pole hájit „své“ země proti nepříteli. Autorem jest potomek staročeského rodu šlechtického, odchovaný v tradicích minulých dob, kdy „Čechů se jiní národové báli“. Po příkladu dřívějších bojovných rytířů českých bojuje proti nepříteli křesťanstva, Turku, „pomáhaje měst a zámkův vlasti své dobývati a k ní přivlastňovati“ ve vojskách císařských jako velitel nad oddíly pomocného lidu českého. Smýšlením jest upřímný Čech. České království jest mu středem celého soustátí, ostatní země pouhými přívěsky; národ český jest mu nositelem státní myšlenky a oprávněným představitelem moci, němečtí obyvatelé jsou mu „jiný národ“, Maďary nazývá „nebohými lidmi“ v Uhřích, Chorvaty však „našimi milými přáteli“ v Charvátích; naším úhlavním nepřítelem jest „on, Turek“.

Jeho názory o věci vojenské jsou pozoruhodné. Třeba ne výslovně, ale skutečně rozeznává již Chotek mezi stálým vojskem v době míru a mezi zemskou hotovostí pro případ války. Vojsko v době míru má býti průpravou a školou válečnou pro syny šlechtické, a to ne dobrovolnou, nýbrž nucenou; veřejnost nebo zemská hotovost pak jako dnešní všeobecná mobilisace povolává do zbraně pány i lid poddaný z venkova a měst. Avšak i tato „hotovost“ má býti již v míru připravována: mají býti zhotoveny zavčas soupisy všech k tažení do pole povinných mužů, již v míru mají býti branci zařadění v oddíly pěší a jízdné, opatření zbraní a pro oddíly ustanovení velitelé. Aspoň jednou do roka budtež konány v každém kraji muštrůvky, t. j. mobilisace na zkoušku a zároveň jakýs výcvik do zbraně povoláného mužstva.

Pro případ války buď velení jednotné, vojsko náležitě placeno a zásobováno, mužstvo i důstojnictvo držáno buď v přísné kázní. I jeho názor o výhodách útočného vedení války, stejně jako taktika, jím v bojování s Turky doporučovaná, prozrazují, že Zikmund Chotek nebyl jen prostý „kriksman“, jak sám sebe v instrukci nazývá, nýbrž pravý válečník, rozumějící řemeslu válečnému dokonale. Ovšem ta opatření, která Chotek v spisu svém vlasti jako nutná doporučuje, nepřímo osvětlují nám žalostný stav, v jakém byly obranné síly a prostředky naší vlasti koncem XVI. století.

Dílko Chotkovo zůstalo podle všeho od vrstevníků nepovšimnuto, jeho varovný hlas byl hlasem volajícího na poušti; v té jím kárané „nedbanlivosti, peješe a nesprávě české“ dospívalo pokolení, které samostatnost národa českého na Bílé Hoře prohrálo.

Snad poslouží dílko to národu našemu nyní, kdy těší se po 300leté porobě opětně samostatnosti, bude-li dbáno hlasu upřímného Čecha, jenž i dnes „chce podle svých ve vlasti státi, jím raditi a je napomínati“; — pak aspoň nezůstane námaha prostého „kriksmana“ marnou!

V transkripci podávám Chotkovu „Instrukci vojenskou“ v doslovném znění.

(Budoucně dále.)